

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 300.3+301+930.1

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПОЛЬСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Е. Топольський розумів історію як сукупність процесів та явищ, яких в даний час не існує. «Відсутність» минулого, як і його різноманітність, робить предмет історичних досліджень невлотним і завжди неповним. Доступ до історичних джерел або об'єктів матеріальної культури гарантує всього лише ілюзію контакту з дійсністю. Він сприяє почуттю емпіричного зіткнення з минулим, фактично будучи лише міражем. Більш того, джерела не тільки не дають можливості наблизитися до минулого, а й відображають його упереджено. Навіть самі сумлінні та критичні з історіографічних описів включають в себе особисту думку, яка виражається в підборі джерел і способу їх інтерпретації. Людина розуміє світ, частиною якого вона є, через призму мови, культури, суспільства. Ці чинники формують мислення та мову про минуле або про світ минулого. Вихід за межі власного досвіду і знання, спроба відмовитися від культурної спадщини будуть безуспішними. Історик «вкладений» в сьогоденні, перебуває в даному культурному контексті та системі цінностей. Описуючи світ, дослідник минулого користується певними категоріями. Для антично-європейського культурного кола характерними є: логіка, час, простір і так звані історичні метафори – ідея генезису і прогресу. Вони значною мірою визначають розуміння будь-якої теорії, свідчать про її достовірність та безсумнівність. Тим самим кожний історичний нарис, нехай і в мінімальному ступені, переносить специфіку сучасного мислення – елементів сьогодення – в минуле. Неможливість вийти за межі власного культурного кола призводить до того, що людина, яка досліджує минуле, завжди робить це через призму теперішнього часу згідно з категоріями мислення, що діє в її епосі.

Ключові слова: *наратив, класифікація, джерело, історичне джерело, історичний міф, риторика, ідеологія.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПОЛЬСКОЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Е. Топольский понимал историю как совокупность процессов и явлений, которых в настоящее время не существует. «Отсутствие» минувшего, как и его разнообразие, делает предмет исторических исследований неувотимым и всегда неполным. Доступ к историческим источникам или объектам материальной культуры гарантирует всего лишь иллюзию контакта с действительностью. Он способствует чувству эмпирического соприкосновения с минувшим, фактически будучи лишь миражом. Более того, источники не только не дают возможности приблизиться к прошлому, но и отражают его пристрастно. Даже самые добросовестные и критические из историографических описаний включают в себя личное мнение, которое выражается в подборе источников и способах их интерпретации. Человек понимает мир, частью которого он является, через призму языка, культуры, общества. Эти факторы формируют мышление и речь о прошлом или о мире прошлого. Выход за пределы собственного опыта и знания, попытка отказаться от культурного наследия будут безуспешными. Историк «заклучен» в настоящем, находится в данном культурном контексте и в данной системе ценностей. Описывая мир, исследователь прошлого пользуется определенными категориями. Для антично-европейского культурного круга характерными являются: логика, время, пространство и так называемые исторические метафоры – идея генезиса и прогресса. Они в значительной мере предопределяют понимание какой-либо теории, свидетельствуют о ее достоверности и несомненности. Тем самым каждое историческое изложение, пусть и в минимальной степени, переносит специфику

современного мышления – элементов сегодняшнего – в прошлое. Невозможность выйти за пределы собственного культурного круга приводит к тому, что человек, исследующий прошлое, всегда делает это через призму настоящего времени согласно категориям мышления, действующим в его эпохе.

Ключевые слова: *нарратив, классификация, источник, исторический источник, исторический миф, риторика, идеология.*

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE POLISH PHILOSOPHY OF HISTORY

E. Topolsky understood history as a set of processes and phenomena that currently do not exist. The «absence» of the past, like its diversity, makes the subject of historical research elusive and always incomplete. Access to historical sources or objects of material culture guarantees only the illusion of contact with reality. It contributes to a sense of empirical contact with the past, actually being only a mirage. Moreover, sources not only do not give an opportunity to come closer to the past, but also reflect its biased. Even the most conscientious and critical of historiography descriptions include personal opinion, which is expressed in the selection of sources and methods of their interpretation. Man understands the world, of which he is a part, through the prism of language, culture, and society. These factors shape the thinking and speech about the past or about the world of the past. Going beyond our own experience and knowledge, an attempt to abandon the cultural heritage will be unsuccessful. The historian is «imprisoned» in the present, is in this cultural context and in this system of values. Describing the world, the explorer of the past uses certain categories. For the ancient European cultural circle, are characteristic the following: logic, time, space, and so-called historical metaphors – the idea of genesis and progress. They determine the understanding of any theory, indicate its reliability and certainty. Thus, each historical presentation, albeit to a minimal extent, takes the specifics of modern thinking – the elements of today – into the past. The impossibility to go beyond the limits of one's own cultural circle leads to the fact that a person who explores the past always does this through the prism of the present tense according to the categories of thinking that are valid in his epoch.

Key words: *narrative, classification, source, historical source, historical myth, rhetoric, ideology.*

Постановка проблеми. В контексті розвитку польської філософії історії другої половини ХХ століття наукова спадщина польського теоретика, методолога, історіографа і конкретного історика Єжи Топольського дотепер не отримала належної наукової оцінки. У дослідженнях Єжи Топольського, присвячених методології історичної науки, поряд з вивченням теорії історичного матеріалізму та сучасних напрямків філософії історії важливе місце займають його методологічні розробки.

Мета цієї статті – проаналізувати методологічні ідеї польської філософії історії.

В сучасній науці польський дослідник виділяв три підходи до історичного джерела. В рамках першого підходу, пов'язаного з аналітичною філософією історії та сучасними критичними в філософії, основна увага приділялася інтерпретації історичного джерела. Другий підхід концентрував увагу на логічних умовиводах, що впливають із поданих джерелом інформації. Цей напрямок більше стосується логічних процедур формування історичного знання, ніж самої проблеми історичних джерел, хоча, на думку Топольського, воно включало ряд питань, безпосередньо пов'язаних з проблемою історичного джерела (зокрема – вивчення справжності автора джерела), а розроблена в цьому напрямку методика і до сьогоднішнього дня застосовується істориками.

Власні ж ідеї Є. Топольського представляли своєрідний, третій шлях і стали складовою частиною сучасних розробок філософією історії проблем наукової істини, в тому числі й історичної істини. Польський вчений вважав, що в сучасній історіософській літературі роль історичного джерела багато в чому перебільшена, історики одностайно підтримують «миф

історичного джерела», коли історична істина і історичне джерело як би ставали тотожними поняттями. Прийнято вважати, що якщо кілька «незалежних» свідчень підтверджують один одного, то цю інформацію можна вважати справжньою, або ж можна говорити, що дана подія в минулому розвивалася саме таким чином [1, с. 26-28]. Але тут неминуче виникає проблема «незалежності» джерел та їх авторів.

Іншої позиції дотримувався Є. Топольський. Для нього джерелом було «"все", що може допомогти відтворенню образу минулого і роздумів, пов'язаних з ним» [7, с. 334]. Це, як ми бачимо, досить широке розуміння історичного джерела. Але тут потрібно мати на увазі наступне: з точки зору польського дослідника, дане "все" є лише «потенційним» джерелом, «ефективним» ж (тобто таким, з якого історик безпосередньо черпає інформацію) воно стає лише тоді, коли історик звертається до нього. В даному випадку джерелом виступає все, до чого звернені наші питання, пов'язані з досліджуваною проблемою і обумовлені рівнем наших знань та загальними правилами побудови умовиводів.

«Поділ джерел ... на потенційні та ефективні відображає дослідницький рівень використання джерел, – писав польський вчений, – і нагадує, що їх інформаційний потенціал нескінченний, тому що він залежить від тих питань, що ставить дослідник, які в свою чергу залежать від нашого знання і розуміння завдань історичної науки» [7, с. 335]. І тут важливу роль відіграє створена Топольським концепція позаджерельного знання, від якого власне і залежить саме вилучення інформації з джерела, залежать питання, які дослідник ставить джерелу.

Важливість створеної Є. Топольським теорії позаджерельного знання визнається багатьма дослідниками, причому як в польській, так і у вітчизняній літературі. При цьому наголошується його основна роль в цій області.

Відомо, що історик у своїй дослідницькій роботі, незалежно від того, чи усвідомлює він це, чи ні, керується вже набутим і відомим чином інтерпретованим знанням про минуле / сьогоденні. Зазвичай кажуть, що він володіє певним «баченням світу», або певним розумінням історичного процесу, теорією (або теоретичним знанням), тобто тим, від чого він не може відволіктися в ході своєї дослідницької роботи. Стосовно до історичної науки це знання, яке дослідник отримує в готовому вигляді і використовує, вивчаючи на основі джерел минуле, Є. Топольський запропонував назвати «позаджерельним знанням» [7, с. 331-333].

Дане поняття в концепції польського вченого є досить широким за змістом і включає в себе три рівні: прийняті дослідником існуючі судження про історичні факти (судження про результати спостереження); прийняті дослідником ті чи інші теоретичні твердження; сформовану на основі цього знання систему цінностей, якою керувався дослідник.

Єжи Топольський, вводячи поняття позаджерельного знання, попереджав, що воно має відносний характер: «позаджерельне» знання передбачає, що одночасно існує знання, придбане на основі будь-якого джерела. Таким чином, це визначення не мало нічого спільного ні з апіорним знанням, ні з «вродженими» категоріями мислення (наприклад, кантівського типу), так як в кінцевому підсумку «все людське знання засноване на джерелах, бо його джерелами служать спостереження».

Позаджерельне знання, незалежно від постійного процесу його збагачення, існує у свідомості історика, піддаючись різним трансформаціям, які польський вчений називав «теоретико-творчими». Вони були важливі, як він писав, перш за все «для процедури з'ясування істориком причинних залежностей, коли слід послатися на якісь закони, хоча б і банальні, почерпнуті з повсякденного знання» [7, с. 360-361].

Вибір області дослідження і постановка питання пов'язані перш за все з проблемою відбору фактів. Критерії ж відбору знаходяться відповідно до певної системи цінностей (що є функцією людського знання). Є. Топольський стверджував, що зміна системи цінностей веде, як правило, до «змін в умовах відбору, а разом з тим і до змін в постановці питань та способів вирішення».

При виборі області дослідження історик ще не стосується інтерпретації, заснованої на

джерелах, тому що не сформульована сама проблема. При її постановці історик керується своєю системою цінностей, використовуючи знання про історичні факти і власне теоретичне знання.

Топольський відзначав, що з постановкою питання закінчується виняткова роль позаджерельного знання, оскільки в ході пошуку відповіді історик звертається до інформації, одержуваної з джерел, проте роль цієї інформації різна на окремих рівнях історичного пізнання. «В ході критики джерела (дослідження його автентичності та достовірності), ми звертаємося насамперед, або принаймні в рівній мірі, до знання, здобутому поза розглянутого джерела. Визначити автентичність або достовірність ми можемо тільки через порівняння».

При цьому польський вчений підкреслював, що навіть якщо не виходити за межі джерела, інформацію, що міститься в ньому, можна приймати тільки тоді, коли «визнаємо її з точки зору певних установок, що входять у склад нашого знання. У разі ж незгоди або протиріччя ми продовжуємо подальші пошуки, щоб вирішити, чи варто модифікувати або змінити в даному пункті наше позаджерельне знання».

Є. Топольський зумів переконливо показати, що роль позаджерельного знання висувається на перший план, оскільки ми рідко знаходимо в джерелах вказівку причин подій, але навіть і в цих рідкісних випадках подібної вказівки виявляється недостатньо. Для з'ясування причин тих чи інших подій і явищ необхідна складна дослідницька процедура, в основі якої лежить порівняльний аналіз.

Позаджерельне знання дозволяє формувати закони і давати комплексне тлумачення результатів дослідження. Оцінка історичних фактів здійснюється на основі позаджерельного знання, яке в даному випадку виступає як система цінностей.

Говорячи про важливість позаджерельного знання в історичному дослідженні, польський методолог сформулював принципове положення, згідно з яким «ключ до подальшого розвитку історичної науки слід бачити передусім в збагаченні та вдосконаленні цього знання». Є. Топольський підкреслював, що «кожне дослідження вимагає специфічного позаджерельного знання. Йдеться про те, щоб в якості позаджерельного виступало наукове знання і притому вищої якості» [7, с. 369].

Таким чином, можна говорити, що проблема позаджерельного знання відіграла важливу роль в теоретичних конструкціях Є. Топольського щодо історичного джерела. В цілому ж, повертаючись до розгляду польським вченим питань теорії історичного джерела, слід зазначити, що його розуміння проблеми визначається двома основними параметрами:

- а) не всі джерела можна трактувати однаково;
- б) поділ джерел повинен відповідати їх розумінню.

В аналізі проблеми історичних джерел важливе місце займає їх класифікація. Від цього, зокрема, залежить адекватне розуміння природи самого історичного джерела.

Є. Топольський поділяв джерела на ті, які «безпосередньо» говорять про минуле (як, наприклад, стародавні знаряддя, меблі, одяг) і які говорять про минуле «побічно», через його інтерпретацію, здійснену автором джерела (наприклад, літописцем). У першому випадку між минулим і істориком немає жодного посередника (інформатора), достовірність показань якого слід перевіряти, в той час як з непрямыми джерелами пов'язане існування якогось інформатора. Безпосередні джерела вимагають лише вивчення їх справжності (так званої зовнішньої критики), непрямі ж джерела вимагають вивчення як власної автентичності, так і достовірності інформатора.

Однак дана класифікація ще не повністю відображала найбільш істотні зв'язки між джерелом і істориком. «Ця класифікація, – писав польський історик, – не виходить за межі статичного трактування джерела; її критерій – це непряме або безпосереднє відображення історичної дійсності, а не взаємне інформаційне співвідношення джерела і історика» [7, с. 374]. У зв'язку з цим він пропонував доповнити початкову класифікацію більш складною та систематизованою.

На його думку, історик, виходячи зі своїх знань (включаючи й знання про шляхи

виникнення джерела), повинен в першу чергу визначити, чи створене дане історичне джерело з наміром передачі інформації (наприклад, звіт, лист), або ж це результат простих людських дій, позбавлених інформаційної мети. У кожному разі історик стикається з певними труднощами, особливо коли мова йде про передачу інформації, оскільки історик повинен зрозуміти цілі, які лежать в основі переданої інформації. У зв'язку з цим Є. Топольський пропонував розділяти історичні джерела на адресовані (тобто спрямовані на передачу певної інформації) та неадресні (тобто не націлені на передачу інформації).

Ця класифікація не збігається з поділом джерел на безпосередні та непрямі, оскільки як серед безпосередніх, так і серед інших джерел можна виділити адресовані і неадресні. Як приклад адресованого і одночасно безпосереднього джерела можна привести єгипетську піраміду, прикладом же неадресного і разом з тим непрямого джерела може служити непризначений для публікації особистий щоденник.

У багатьох роботах Є. Топольський підкреслював, що для історика дуже важливе знання про те, чи мало на меті розглянуте ним джерело вплинути на кого-небудь (включаючи самого історика), чи ні [8]. Це знання допомагає історика в розумінні елементів змісту джерела, його прихованої таємниці: чому в ньому виявляється та, а не інша інформація.

Серед адресованих джерел польський вчений виділяв кілька категорій:

- джерела, адресовані одержувачу - сучасникові джерела (наприклад, листи, рекламні оголошення);
- джерела, адресовані нащадкам (наприклад, надгробні написи);
- джерела, адресовані історикам (наприклад, особисті щоденники).

Дослідник відзначав, що одночасно із зростанням історичної свідомості з кожним поколінням збільшувалася кількість джерел, адресованих нащадкам, а поступово - й історикам. Кожен дослідник обов'язково повинен враховувати це. «Різні установи, організації, групи, в особливості ж держава прагнуть залишити після себе документи, які бажаним чином формують уявлення про їхню діяльність ... Все це вимагає від історика все більш критичного підходу» [7, с. 376]. Ця тенденція призводить до того, що історик досить часто стикається з джерелами, спрямованими на свідоме формування його суджень про минуле.

Серед адресованих джерел можна знайти не тільки безпосередні, а й непрямі джерела. Причому адресовані джерела не завжди були письмовими, а останні – не завжди непрямыми, існує велика група письмових джерел безпосереднього характеру, які одночасно виступають в якості адресованих джерел. Зокрема, сюди відносяться автентичні правові норми. Вони були частиною історичної дійсності і не мали інформатора, достовірність якого потрібно досліджувати.

Разом з тим, відповідно до даної класифікації, неадресними можуть бути як безпосередні, так і непрямі джерела. Останні, поряд з особистими щоденниками, охоплювали такі категорії джерел, як нотаріальні акти, переписи населення, реєстри призовників тощо. При цьому Топольський звертав увагу на те, що їх проходження часто пов'язано з певним процесом передачі (адресування) інформації. Тут малося на увазі, що в основі багатьох цих переліків та реєстрів лежала інформація, надана населенням. Саме на цій – початковій стадії (тобто стадії генезису кожного неадресного джерела) виявлявся його адресований характер. Однак сам джерело в даному випадку вже не несе риси адресованого джерела.

В цілому слід сказати, що польський дослідник розглядав проблему історичного джерела в гносеологічному аспекті, тобто прагнув відповісти на питання: «Яку ж роль відіграють джерела у встановленні окремих історичних фактів?» [6, с. 76-82].

Важливе місце в концепції Є. Топольського займав розгляд нарративної структури джерела. Він вів до більш широкого питання про історичний нарратив та його структуру, що саме по собі вимагає уважного розгляду.

Перш за все конкретизуємо розуміння Топольським природи історичного нарративу. Він визначав останній як «весь текстовий континуум, що простягнувся від примітивних оповідань (як, наприклад, генеалогічні схеми) через розповідь, наповнену формалізованими частинами

(як в американській кліометрії), до оповідання з більш-менш виразними літературними достоїнствами». Однак потрібно зазначити, що для нього не кожен історичний текст був наративом. «Історичний наратив це певна текстова цілісність, що має свій початок, продовження та кінець ... Історичний наратив має характеризуватися безсумнівною послідовністю і внутрішнім зв'язком» [7, с. 111].

Говорячи про наратив, виникає питання, чи існують які-небудь відмінності між різними видами наративу, наприклад, чи є відмінності між науково-історичним і літературним текстом (наративом)? Є. Топольський був переконаний, що такі відмінності існують, причому вони мають принциповий характер. «Принциповою відмінністю є те, що історик не може домислювати якісь окремі факти, він не може свідомо використовувати вигадку, оскільки зобов'язаний виходити з наявної емпіричної бази. Літератор же легко може застосовувати вигадані факти в своїх текстах» [7, с. 116].

Дослідник відзначав ще дві суттєві відмінності між історичним наративом і художньою літературою. Перша відмінність стосується самого принципу побудови історичного наративу, його концепції. В літературному тексті в значно більшому ступені представлено «рух» історії – перед нами постають механізми прийняття рішень, окремі діалоги, часом автор розкриває навіть процеси, що відбуваються в людській свідомості. Історик же в більшості випадків не має такої можливості, в першу чергу через брак джерел.

Інша відмінність стосується способу оперування такою категорією як час. У літературному романі автор не дбає про хронологічну послідовність, він може вільно заломлювати час, іноді забуваючи про нього. Історик же завжди оперує строго датованим часом. Топольський підкреслював, що історик повинен вибудовувати свою розповідь навколо часової осі, хоча він і знаходиться не в таких же тимчасових рамках, як хроніст, оскільки дивиться на досліджувані факти з часової перспективи.

Особливу увагу польський дослідник приділив вивченню внутрішньої структури історичного наративу. В ній він виділяв три рівні, які не настільки очевидні з першого погляду, вони не так легко віддільні один від одного, оскільки переплітаються між собою, одночасно виконуючи різні функції. Тут можна говорити про багатогранність наративу, про насиченість його різними внутрішніми конфігураціями. Цими рівнями є: інформаційний (або логіко-граматичний), переконуючий (або риторичний) та теоретико-ідеологічний.

Інформаційний рівень займає важливе місце в структурі історичного наративу. На цьому рівні, власне й відбувається передача інформації про минуле. При цьому Топольський підкреслював, що деякі фрагменти цього рівня часто не акцентовані. Це пояснюється тим, що у кінцевого одержувача тексту – читача – вже є певні знання. Коли автор лише коротко посилається на якесь попереднє дослідження, він передбачає, що читач вже орієнтується в цих дослідженнях та знає як розвивати даний фрагмент наративу.

Інформаційний рівень складається з окремих історичних пропозицій, що мають визначення часу і простору, які тісно сплетені один з одним. Вони є елементами більш високого порядку – історичного наративу. Тому, на погляд польського методолога, в рамках історичного наративу можна виокремлювати окремі пропозиції, оскільки в такому випадку вони перестануть бути складовою частиною наративу, а сам історичний наратив буде деформований.

Вельми непростим в даній системі є переконуючий, риторичний рівень історичного наративу, бо риторика в руках історика переслідує кілька цілей і повинна впливати не тільки на розум, але також і на емоції читача. Головна мета історика на цьому рівні – переконати читача прихильно прийняти представлену інформацію. При цьому вплив тексту на читача має відбуватися так, щоб він сприйняв позаінформаційне (наприклад, ідеологічне) послання тексту. «Завдання полягає в тому, щоб риторика тексту не впадала в очі, щоб не були помітні ... маніпуляції, спрямовані на переконання читача, від чого не вільний жоден історіографічний текст».

Говорячи про риторику, польський вчений насамперед мав на увазі красномовство,

своєрідне «умовляння», тобто риторику в її класичному розумінні, якою вона була ще в давнину. Говорячи про те, що ж таке риторика в його власному розумінні, Топольський писав: «Риторика в тексті – це все те, що не є логікою або граматиною ... Риторика є мистецтвом переконання» [7, с. 119]. Основними засобами риторики, які розглядав дослідник, були: врахування рівня знань і системи цінностей одержувача інформації; композиція тексту; використання риторичних тропів.

Врахування рівня знань і системи цінностей кінцевих одержувачів історичного нарративу (його читачів, слухачів) є, на думку Топольського, досить суттєвим фактором створення самого нарративу. Воно впливає навіть на процес підбору інформації, яку історик включає у створюваний ним текст. Таке прагнення автора врахувати ментальність читачів, безсумнівно, має риторичний характер. Важливу роль відіграє і знання психології тих, до кого звернений текст. Часто це диктує історика необхідність «використовувати ту чи іншу інформацію, в тому чи іншому порядку подавати факти і застосовувати деякі риторичні образи (наприклад, метафори)».

Риторика, демонстрована в композиції тексту, досить важка для аналізу. Вчений дійшов висновку, що весь текст виступає як би риторичним посланням. Частиною цього послання є прагнення переконати читача в істинності та об'єктивності даних, бажання передати йому певний ідеологічний сигнал або переконання самого автора.

Для досягнення цих цілей, на погляд Топольського, в рамках історичного нарративу величезне значення мають в першу чергу відбір джерельної і позаджерельної інформації, ієрархія отриманих даних і періодизація історичного матеріалу.

Використання риторичних тропів в свою чергу може приймати двоякий характер. Вони можуть виконувати епістемологічну функцію при створенні образу минулого і одночасно роблять різні значення для розуміння дійсності. Наприклад, метафора може замінити будь-яке теоретичне поняття, а може і посилити переконання читача в чомусь.

Однак найважливішим рівнем історичного нарративу, на думку Топольського, є теоретико-ідеологічний, який в принципі керує всім текстом. Саме на цьому рівні знаходяться інтелектуальні механізми, що визначають переконуючий рівень і структуру інформаційного рівня. Не завжди зміст цього рівня є очевидним та усвідомленим. Це відбувається лише тоді, коли історик не приховує свою ідеологічну прихильність. Завдання філософа історії полягає в тому, щоб здійснити реконструкцію цього прихованого змісту, без чого складно зрозуміти весь текст в цілому [7, с. 120-121].

У пізнавальному процесі історика, в ході створення образу минулого, як вважав польський дослідник, функціонують такі елементи:

- загальні способи мислення, характерні для даної культури (або так звані «фундаментальні міфи»);
- мова з її умовностями;
- фактографічне знання, яким володіє історик;
- загальне знання, в тому числі і теоретичне;
- система цінностей історика і його професійна етика.

Єжи Топольський відзначав, що всі ці елементи по-різному обов'язково присутні в історичному тексті.

Таке розуміння структури історичного нарративу має дуже важливе значення. Крім того, що цей підхід сприяв більш адекватному сприйняттю окремих історичних текстів, це призвело вченого до власного розуміння проблеми істини в історичному дослідженні.

Поняття істини знаходиться у фокусі сучасних дискусій з гуманітарного знання, включаючи історичне знання. Сьогодні, коли традиційні погляди на дослідницьку роботу історика найчастіше піддаються критиці, інтерес до даного поняття значно зріс [5, с. 197-202].

Осмислення проблеми історичної істини привело Топольського до оцінки місця і ролі історичних міфів в пізнанні. За його словами, міфи виступають «однією з призм, через які ми пізнаємо світ, в тому числі і минуле, або – якщо прийняти неklasичні концепції істини – через

які ми конструємо цей світ».

Досліджуючи феномен міфу в історичному пізнанні, Топольський «опереджав, що міф, як такий, невіддільний від науки, як невіддільний від людської культури і мислення в цілому. Найчастіше історик використовує ці міфи сам того не усвідомлюючи. Про своє розуміння фундаментальних міфів, Є. Топольський писав: «Говорячи про фундаментальні міфи я маю на увазі не якісь конкретні теорії, які є своєрідною системою розуміння світу (як, наприклад, фрейдизм), або якісь метафори, а вкорінені в свідомості (або в несвідомому) структури, механізми, деякі призми, крізь які ми бачимо світ, деякі точки зору» [7, с. 212]. Для польського дослідника фундаментальні міфи являють собою сукупність понять, «що мають на меті повідомити щось про світ, і в той же час отриманих стихійно, заснованих на неперевірених фактографічних або символічних істинах, в більшій чи меншій мірі сакралізованих» [7, с. 213].

Польський методолог виділяв сім основних видів фундаментальних міфів – це міфи еволюції, революції, звеличення, когеренції, причинності, активізму і детермінізму.

Говорячи про перший з них, міф еволюції (або прогресу), польський дослідник вказував, що він почав проявлятися з епохи Відродження, вселяючи впевненість в поступальній лінії розвитку від менш розвинених до більш розвинених та прогресивних суспільств. Безсумнівний факт прогресу в задоволенні матеріальних потреб людини, зростання суспільного просвітництва та культури переносилися на весь історичний процес.

Топольський підкреслював, що в історіографії міф еволюції виступає в різних формах. Одна з них – написання історії в дусі прогресу, коли історія розглядалася в хронологічній перспективі, а події та процеси оцінювалися відповідно до пізніших стандартів, сучасних історика [4, с. 7-28].

Іншим проявом міфу еволюції є звернення при написанні історії до горизонтальних (тобто територіальних) порівнянь, коли одна територія порівнюється з іншими. Таке порівняння створює у читача уявлення, що один регіон більш сучасний, більш розвинений і може виступати еталоном для інших. Топольський писав, що «за подібним порівнянням завжди ховається якась впевненість в неминучості еволюції або пристрасна жага цієї еволюції».

При цьому він не відносив всі порівняння до прояву міфу еволюції. Навпаки, порівняння він вважав необхідними в історичному дослідженні. «Лише порівняння, тобто подолання локальних кордонів, дозволяють збагатити опис і виключити помилки, що впливають з бажання приписати тим чи іншим періодам, територіям або народам нібито лише їм властиві риси» [7, с. 297].

До іншого виду фундаментальних міфів Топольський відносив міф революції. На перший погляд він здається протилежним міфу еволюції. Однак, на думку польського методолога, це не так – ці два міфи дуже добре поєднуються один з одним. Як він показував, міф революції по суті є фрагментом міфу еволюції, в якому він знаходить свою основну опору. В обох випадках мова перш за все йде про якийсь напрямок змін, про розвиток від нижчих стадій до вищих. А відбувається це з корінними змінами, або ж без них – це має другорядне значення. Саме тому, вважав учений, в історіографії обидва ці міфу прекрасно співіснують.

Наступний міф – міф звеличення або облагородження – мало вивчений в історіографії. Він розташовувався польським дослідником поруч з міфом еволюції, бо «в роздумах про історію вони вкоренилися в рівній мірі».

На думку Є. Топольського, категорія величі необхідна для розуміння історичного тексту. Причина в тому, що вона демонструє певне ставлення людей до минулого, своєрідне сприйняття минулого, тобто демонструє певну оцінку минулого.

Польський професор виділяв два види облагородження історії: універсальне (або природне) та ідеологічне (конкретизоване). Універсальне облагородження відноситься до всієї історії, історії як такої, в той час як облагородження ідеологічне охоплювало лише окремі події, процеси і особистості минулого. У разі ідеологічного облагородження ефект «звеличення» називався специфікою ідеології. У разі ж універсального облагородження

психологічний ефект спонтанно складався в результаті відмінності між минулим і сьогоденням.

Незважаючи на глибоке укорінення міфу облагородження в історичній свідомості, останнім часом, на думку Топольського, проявляється тенденція до усвідомленої відмови від нього. Вона знаходить своє вираження, зокрема, в зростанні досліджень повсякденного життя, які ніби «наближають» нас до людей минулого і створюють враження якогось «одомашнення» минулого.

Наступним фундаментальним міфом, виділеним польським методологом, був міф когеренції. Цей міф визначається внутрішньою установкою, що пропонує історика правила створення в дослідженні когерентної, тобто внутрішньо пов'язаної картини минулого. Говорячи про даний міфі, вчений писав, що для історіографії він є необхідним атрибутом [7, с. 307].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Оцінюючи роль міфів еволюції, звеличення і когеренції в історіографії, Єжи Топольський стверджував, що вони мають універсальний характер, тобто різною мірою притаманні всій історичній науці. Всі історики в тій чи іншій мірі знаходяться під впливом цих міфів.

На противагу їм два інших міфу – причинності і активізму – виступають своєрідним бар'єром, який розділив істориків, оскільки вони висловлюють протилежні підходи в оцінці рушійних сил історії. Будь-яка абсолютизація об'єктивних чи суб'єктивних чинників в історії веде до її міфологізації.

Розмірковуючи про міф причинності, що домінує серед істориків, Топольський вказував два його різновиди – впевненість в тому, що «все» має свою причину і що ці причини є «факторами», які викликають зміни або підтримують існуючий стан речей.

Як показав польський вчений, такий підхід неминуче призводить дослідників до «факторного» поясненню подій минулого. Він виключає або відсуває на другий план людські дії в історичному процесі та представляє минуле як існуюче незалежно від історика, який повинен його описувати і пояснювати. «Факторне мислення» стало проявлятися в історіографії в той період, коли наука звернулася до теорії, і найбільшу підтримку та розуміння знайшло в позитивізмі.

«Факторне мислення» зводило історію до природних процесів, в яких мають місце дії, позбавлені свідомого компонента. При такому розумінні історичний процес зводиться до випадкової гри Факторів, а сам підхід дуже співзвучний натуралістичним поглядам на історичну науку.

Повністю протилежний характер має міф активізму, який стверджує, що в історії вирішальну роль відіграють людські дії, людська активність. Проблемі рушійних сил в історії була присвячена спеціальна робота Є. Топольського «Свобода і необхідність в історії». В ній автор прагнув показати, що абсолютно вільних людських дій не існує, оскільки навіть сама опціональна дія відбувається в уже існуючих умовах, так чи інакше детермінована цими умовами (результатами попередніх людських дій).

Міфи причинності і активізму так чи інакше пов'язані з міфом детермінізму, тобто з переконанням в обумовленості людських вчинків якимись зовнішніми силами – такими, як Провидіння, історичні Закони, або фрейдівські психологічні домінанти. Говорячи про ці сили, польський методолог відзначав, що вони грають більш важливу роль, ніж «чинники» історичного процесу або мотиви людських дій. Вони управляють і об'єктивним історичним процесом і людськими діями. При цьому вони виступають «за лаштунками» історії. Все це дозволяло вченому зробити висновок, що міф детермінізму є основою міфу еволюції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов Г. А. Историческое прошлое и пути его познания / Георгий Александрович Антипов. – Новосибирск : Наука, 1987. – 24 с.

2. Лооне Э. Н. Современная философия истории / Ээро Николаевич Лооне. – Таллин : Ээсти раамат, 1980. – 293 с.
3. Медушевская О. М. Современное зарубежное источниковедение / Ольга Михайловна Медушевская. – Москва : Высшая школа, 1983. – 143 с.
4. Могильницкий Б. Г. К вопросу о теоретико-методологических основах немарксистской историографии / Б. Г. Могильницкий // Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ. – Москва : Наука, 1989. – С. 7-28.
5. Рашковский Е. Б. Проблемы интеграции исторического знания на страницах польского журнала / Е. Б. Рашковский // Вопросы истории. – 1968. – №8. – С. 197-202.
6. Топольский Е. О роли внеисточникового знания в историческом исследовании / Е. Топольский // Вопросы философии. – 1973. – №5. – С. 76-82.
7. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський ; [Пер. з польськ. Н. Гончаренко, наук. ред. Ю. Волошина]. – Київ: «К.І.С.», 2012. – 400 с.
8. Туманин В. Е. «Historia – moje życie»: научное наследие Ежи Топольского / Виктор Евгеньевич Туманин. – Казань : Издательство Института истории РТ, 2008. – 240 с.

Кіссе Антон Іванович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 336+141

ГРОШІ І ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ЯК СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

У статті розглядаються відмінності між грошима і фінансами. Вивчається проблема раціональної фінансової поведінки як основи успішного буття людини в сучасному світі. Пропонується створення фінансового катехізису для системного розуміння економічно благополучної людини.

Ключові слова: гроші, фінанси, фінансова поведінка, раціональна фінансова поведінка, нераціональна фінансова поведінка, фінансова грамотність, фінансовий катехізис.

ДЕНЬГИ И ФИНАНСОВОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК МИРОВОСПРИЯТИЕ

В статье рассматриваются различия между деньгами и финансами. Изучается проблема рационального финансового поведения как основы успешного бытия человека в современном мире. Предлагается создание финансового катехизиса для системного понимания экономически благополучного человека.

Ключевые слова: деньги, финансы, финансовое поведение, рациональное финансовое поведение, нерациональное финансовое поведение, финансовая грамотность, финансовый катехизис.

MONEY AND FINANCIAL BEHAVIOR AS A WORLDVIEW

The article discusses the differences between money and Finance. The problem of rational financial behavior as the basis of successful human existence in the modern world is studied. It is proposed to create a financial catechism for a systematic understanding of an economically prosperous person.

Keywords: money, finance, financial behavior, rational financial behavior, irrational financial behavior, financial literacy, financial catechism.